

Elementele fundamentale ale credinței creștine poartă la poporul român numiri de origine latină, cari arată prin forma lor o vechime egală cu aceea a însăși limbei noastre ca idiom romanic. Pe de altă parte termenii privitori la organizarea bisericească a poporului nostru arată o puternică înrăurire slavă.

Originile și dezvoltarea acestui fenomen istoric-cultural nu sânt încă destul de bine cunoscute, din pricina lipsei aproape generale a izvoarelor contemporane, atât la noi cât și în ținuturile învecinate ale Dunării de mijloc și de jos.—În adevăr, în afară de puținele izvoare de natură archeologico-epigrafică, ce ne vin în ajutor pentru secolii IV—VI (și încă numai pentru ținutul din dreapta Dunării), nu avem alte informații decât cele date de viețile sfinților și martirilor ori de actele conciliilor. Acestea, ce-i dreptul, sânt destul de numeroase: din nenorocire însă valoarea lor documentară pentru răspândirea noii credințe în părțile noastre e, cu cât ne coborim spre stabilirea Creștinismului ca religie de stat, exclusivă, adică în sec. IV—VI, din ce în ce mai restrânsă.—Căci la concilii nu luau parte *toți* episcopii ¹⁾; iar în ce privește actele martirilor, numai cele mai vechi, bazate pe protocoalele oficiale ale pro-

¹⁾ «Din numărul episcopilor prezenți în Nicaea (a. 325) nu se poate conchide nimic pentru răspândirea episcopatului (și cu atât mai puțin pentru răspândirea religiei creștine); căci din Europa și Africa de Nord veniseră numai foarte puțini episcopi și chiar dintre episcopii Orientului lipsiau o sumă...». A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, ed. II, Leipzig, 1906, vol. II, p. 71, n. 1.

ceselor ținute înaintea autorităților imperiale ²⁾, au o valoare istorică; dimpotrivă actele mai noi, ca și în general istoria veche a «missiunei» Bisericii ³⁾, sânt pline de legende și povestiri tendențioase ⁴⁾, cari le fac aproape cu totul inutilizabile ⁵⁾ pentru istoric.

Dar să ne oprim un moment la izvoarele cu o reală valoare istorică. Pentru secolul al IV-lea și cele următoare știrile vrednice de credință asupra răspândirii Creștinismului trebuie să fie și sunt de fapt destul de numeroase: Creștinismul e acum religie de stat și, mai înainte de toate, legislația imperială și monumentele publice și particulare arată în chipul cel mai evident schimbarea produsă în viața antică: ceea ce mai înainte eră ascuns cu grijă, se răsfată acum biruitor, ba chiar violent-persecutor, în întregul imperiu. Totuși, pentru ce vrem noi să știm, cât de răspândit, și în ce localități anume eră stăpânitor acum Creștinismul, în provinciile romane dela Dunăre,—astfel de informații precise tot nu căpătăm, cel puțin nu căpătăm în așa măsură cum ne-am așteptă.

Cauzele acestei insuficiențe chiar a izvoarelor de mâna întâi sunt numeroase. În primul rând părinții Bisericii — scriind despre aceste timpuri — iau acum ca un fapt dat răspândirea religiei creștine pe toată

²⁾ Cf. K. J. Neumann, *Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diocletian*, I, Leipzig, 1890, p. 277 sqq.

³⁾ Cf. Harnack, *o. c.*, vol. I, prefața la ed. I, p. V: «... căci formarea legendelor cu privire la misiunea apostolică începe încă din sec. I și a înflorit până în evul mediu, ba chiar în timpurile mai noi; lipsa ei de valoare e astăzi recunoscută de toată lumea». Vezi și vol. II, p. 16 sq.: «treptat-treptat se inventă pentru fiecare țară de pe pământ o istorie a misiunii, care să înceapă cu înșiși Apostolii». Cf. p. 48: falsificate cu privire la actele martirilor.

⁴⁾ Harnack, *l. c.*, și Neumann, *o. c.*, p. 279.

⁵⁾ Neumann, p. 278: «sind . . . so gut wie gar nicht zu werten».

fața pământului (cu barbari cu tot), iar autorii vieților de sfinți și martyri au grija să dovedească și «istoric» universalitatea răspândirii Creștinismului. Deci, din această parte, sau tăcere, sau învăluire a adevărului original în legende fără nici-o valoare istorică⁶⁾.

Mai departe: păgânismul continuă a exista până cel puțin în secolul al VI-lea în masele mari ale populației rurale. Acest lucru nu ne e însă mărturisit decât indirect, prin măsurile legislative luate de împărații prea-creștini împotriva adoratorilor vechilor divinități⁷⁾; inscripții, ori alte mărturii monumentale, nu mai putem avea: căci creștinii nu sânt acum mai puțin energici decât păgânii înainte de 312, în urmărirea protivnicilor lor⁸⁾. Deci există încă mulți păgâni, dar nu știm precis localitățile, unde, și câți anume mai există.

⁶⁾ Cf. p. 2, n. 3.

⁷⁾ Vezi *Codex Theodosianus*, ed. Mommsen-Meyer I 2 (1905) XVI 10, 12 (392 Nov. 8); XVI 10, 16 (399 Iul. 10); XVI 10, 19 (408 [407] Nov. 15); însfârșit, în general XVI 10, 2 sqq. — Cf. scrierea mea *Salsovia*, București 1906, *passim*, pentru secolul al IV-lea, iar pentru timpurile și mai târzii, L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, ed. 8, Leipzig 1910, vol. IV, cap. II: «Die religiösen Zustände».

⁸⁾ Caracteristic e în această privință edictul dat de Theodosius la 14 Noembrie 435, prin care interzice toate sacrificiile păgâne și poruncește, ca toate clădirile de cult ale păgânilor să fie desființate și, prin așezarea crucei pe ele, purificate, resp. prefăcute în lăcașuri ale cultului creștin. Pasajul sună: *cunctaque eorum (scil. paganorum) fana templa delubra, si qua etiam nunc restant integra, praecepto magistratuum destrui conlocationeque venerandae Christianae religionis signi expiari praecipimus*: contravenitorii vor fi pedepsiți cu moartea! (*Cod. Theod.*, ed. Mommsen-Meyer, XVI 10, 25). — Interpretarea dată mai sus acestui pasaj urmează pe aceea a lui Gothofredus (comm. la legea citată) și a fost socotită ca dreaptă și de J. P. Kirsch, *Die christlichen Cultusgebäude im Altertum*, Köln 1893, p. 36, — unde se pot găsi și o sumă de exemple cu privire la prefacerea templelor păgâne în biserici creștine. (Data edictului e — urmând pe Gothofredus — neexactă la Kirsch: 426 în loc de 435).

În sfârșit, în al treilea rând, nici știrile monumentale, pe care le avem despre creștini nu sunt mai numeroase: Creștinismul e până târziu în secolul al V-lea, mai înainte de toate religia orășenilor⁹⁾: dar tocmai vremea când creștinismul urban ar fi putut să se desvolte mai repede, adică dela anul 312 înainte și până în secolul al VII-lea, ba pentru Răsărit încă și mai târziu, e ocupată de năvălirile barbare, care distrug tocmai viața orășenească romană, readucând o mare parte din imperiu la viața rurală dela început. Prin urmare, mărturiile monumentale cu privire la creștinismul din provinciile dunărene în secolul al IV-lea și cele următoare nu pot fi prea numeroase.

Adăogând acum la cele de mai sus faptul, că, pentru răspândirea creștinismului latin în stânga Dunării, nu avem pentru primele cinci secole aproape nici-o mărturie directă, s'ar părea că o cercetare asupra Creștinismului tocmai în aceste locuri și din acest timp, e încă dela început condamnată să rămâe zadarnică. Totuși lucrurile stau altfel: izvoarele sânt, ce-i dreptul, puține; dar din ele se pot scoate încheeri destul de hotărâte, dacă nu și asupra amănuntelor, cel puțin asupra liniilor generale ale răspândirii Creștinismului în stânga Dunării până la Iustinian.

Studiul de față va cuprinde în chip firesc două părți: una care să urmărească întinderea Creștinismului în dreapta Dunării, deci să stabilească punctul

⁹⁾ O scriere specială asupra acestei teme e: Theod. Zahn, *Weltverkehr und Kirche während der drei ersten Jahrhunderte* 1877, retipărită în *Skizzen aus dem Leben der alten Kirche*, Erlangen-Leipzig 1894. Cf. V. Schultze, *Archäologie der altchristlichen Kunst*, München 1895.—Cf. și constatarea, lapidar exprimată, a lui J. P. Mahaffy, *Greek Life and Thought*, ed. II, 1896, p. 376: «The real conquests of Hellenism, as of early Christianity, were among nations, who had reached a certain stage of culture».

de plecare pentru Creștinismul din stânga Dunării; a doua parte se va ocupa în amănunte cu însăși acest Creștinism nord-danubian, formând deci tema propriu zisă a studiului meu.

Pentru prima parte a cercetării am *până la anul 325*, rezultatele lucrării lui Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums*, în a doua ediție, din 1906: la materialul strâns de el nu se mai poate adăoga deocamdată nimic ¹⁰⁾. Dimpotrivă, dela anul 325 înainte — și acesta e, aproape exclusiv, timpul cu care mă ocup în lucrarea de față — izvoarele își așteaptă încă culegerea și prelucrarea. Despre izvoarele literare-bisericești ale celor dintâi trei veacuri după Constantin am pomenit mai sus, că sânt numeroase, au nevoie de o critică foarte amănunțită și severă, și nu făgăduesc multe rezultate precise; istoricii bisericești ai acestui timp: Philostorgius, Socrates, Sozomenus și Theodoret, în Orient, — Sulpicius Severus și Orosius, în Occident: cu toții aproximativ contemporani: prima jumătate a secolului al V-lea. — apoi Evagrius în Răsărit, Cassiodor și Iordanes în Apus (sec. VI[—VII]), — ne dau numai lămuriri mai generale asupra mersului bisericei oecumeneice, sau, în cazul lui Iordanes, știri numai cu privire la o anume biserică creștină-națională, interesantă, dar nu hotărîtoare pentru Creștinismul nostru.—Izvoarele literare profane nu ne dau nimic deosebit cu privire la răspândirea Creștinismului, întrucât punctul lor de vedere e cu totul altul.—Dimpotrivă izvoarele monumentale, archeologico-epigrafice ¹¹⁾, lăsând la o parte

¹⁰⁾ Cf. chiar vorbele lui în prefața la ediția a II-a a cărții: «meine Kritiker haben die Liste [der Orte, in denen ich das Christentum vor Constantin nachweisen konnte] nicht zu vermehren vermocht» (vol. I, p. IX).

¹¹⁾ Pentru primele trei secole inscripțiile creștine nu au de cât o importanță cu totul secundară, ele fiind foarte puține, nu numai în provincii, ci chiar în catacombele din Roma (cf. De

siguranța nediscutabilă a mărturiilor lor, sânt și în deajuns de numeroase, pentru a ne da o idee destul de clară despre răspândirea în linii mari a Creștinismului în dreapta Dunării ¹²).

Întrucât însă această răspândire nu mă interesează deocamdată decât ca punct de plecare pentru cercetarea Creștinismului din stânga Dunării, voi alege dintre izvoarele mai sus citate, în afară de inscripții, numai izvoarele literare de o însemnătate hotărîtoare. Mai târziu, când, pe baza tuturor izvoarelor literare și monumentale, voi încerca a scrie «istoria religiei creștine în provinciile romane dela Dunăre până la Iustinian», izvoarele literare de mîna a doua vor fi avute și ele în vedere după cuviință ¹³).

În ce privește partea a doua a «Contribuțiilor» de față, informația va fi dată tot de inscripții, dar nu ele

Rossi, *Inscriptiones christianae urbis Romae saeculo VII. antiquiores*, 2 vol.).

¹²) Un argument favorit al învățaților, cari nu-și dau osteneala să folosească mărturii epigrafice, e că descoperirea acestor izvoare atîrnă într'o prea mare măsură de voia întîmplării și că deci știrile lor nu pot avea și vre-o valoare mai generală, ori statistică. Cercetările epigrafice din ultimii ani au dovedit tocmai contrarul. Dar, pentru a ne opri la chestiunea noastră: ciudată întîmplare trebuie să fie aceea, care scoate la iveală inscripții creștine tocmai în orașele, unde, din izvoarele literare știm, că au existat comunități de acest fel, — și că tocmai în centrele mai însemnate s'au găsit și mai multe inscripții ori alte obiecte de cult creștin.

¹³) O amănare a unei cercetări pe un plan mai vast în această direcție e cerută și de o altă împrejurare. Micile obiecte creștine, lămpi, inele, obiecte de cult sau casnice, cari sânt un izvor de mîna întîia pentru fixarea în chip geografic-statistic a răspândirii Creștinismului din cele dintîi veacuri, n'au fost încă strănse sistematic, însemnătatea lor fiind recunoscută de abia în ultimul timp. Săpăturile noi, cari se fac acum pretulindeni, după noi principii de folosire a descoperirilor, vor aduce nu peste multă vreme material din bielșug, pentru a scrie, cu totul pe alte baze ca în prezent, o istorie a Creștinismului dela Dunăre.

vor formă baza cercetării, — ci vor servi numai ca ajutoare la interpretarea istorico-culturală a terminologiei noastre creștine de origine latină, — resp. vor da materialul primar pentru expunerea legăturilor Daciei Traiane cu celelalte provincii, și deci pentru explicarea prezenței Creștinismului în stânga Dunării încă din prima jumătate a secolului al III-lea.

Înainte de a intra acum în tratare, cred necesar să adaog cu privire la îndreptățirea studiului de față, că, indiferent de rezultatele precise la care ar ajunge, el își are un îndoit rost metodic. Epigrafiă creștină a Răsăritului e încă până azi așa de lăsată în părăsire, încât Harnack își aproprie la 1906 în totul cele spuse de Cumont la 1895: «Je ne sais s'il existe une catégorie de textes épigraphiques, qui soit plus mal connue aujourd'hui que les inscriptions chrétiennes de l'empire d'Orient»¹⁴⁾: o încercare de a pune în valoare tocmai aceste izvoare oropsite nu va fi dar în niciun caz inoportună.—Pe de altă parte începuturile creștinismului nord-danubian — independent de poporul la care s'a dezvoltat — prezintă, atât ca fenomen de istorie culturală, cât și ca însăși metodă de cercetare, cea mai deplină analogie cu chestiunea originilor națiunii noastre: din cercetarea unei probleme se poate să iasă puncte de vedere noi pentru adâncirea mai cu folos a celeilalte.

¹⁴⁾ F. Cumont, *Les inscriptions chrétiennes de l'Asie Mineure* Rome, 1895, p. 5 (Extrait des *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, tome XV), — la Harnack, *o. .*, vol. II, p. 71, n. 1.